

POLONA OZBIČ¹

Ironija: kontrast med pomenom in kontekstom

Izveček: Ironija kot govorno dejanje je pojasnjena kot kontrast med pomenom in kontekstom s spoznanji jezikoslovcev t. i. oxfordskega kroga, ki so v središče zanimanja postavili jezik v njegovi vsakdanji uporabi (Austin, Grice) in drugih jezikoslovcev, predvsem pragmatikov (Ducrot, Leech, Verschueren). S praktičnim primerom avtorica proučuje njeno uporabo, kjer izpostavlja neskladje med pomenom in čustveno dinamiko. Poudarja, da je ironija izrek, ki ga uporabljamo, kadar želimo doseči svoj namen, ne da bi se želeli zameriti prejemniku sporočila, na katerega bi utegnil imeti neironičen izrek negativen učinek.

Ključne besede: ironija, govorno dejanje, pragmatika

UDK: 81'24

Irony: A Contrast between Meaning and Context

Abstract: Irony as a speech-act is explained as a contrast between meaning and context, following the findings of the so-called Oxford circle linguists (Austin, Grice), who focused on language in its everyday use. The arguments of some other linguists, especially pragmatists (Ducrot, Leech, Verschueren), are examined as well. Adducing a practical example to demonstrate the discordance between the meaning and the emotional dynamics, the author empha-

---

¹ Polona Ozbič je mag. zakonske in družinske terapije in mag. kandidatka Lingvistike govora in teorije družbenega komuniciranja na *Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij, Ljubljana. E-pošta: Polona.Ozbic@gmail.com.

sises that irony is an utterance used to achieve the desired result without offending the recipient of the message, who might react negatively to a non-ironical utterance.

Key words: irony, speech act, pragmatics

Opredefinitev pojma

Jezik je družbeno dejstvo, kjer sleherni izjava vstopa v razmerja z drugimi. Izjava je izzvana šele z drugimi izjavami in tudi sama izzove druge izjave. Znotraj navidez monološkega govora nenehno reagiramo na izjave drugih.² Na to družbeno situacijo s svojimi značilnostmi kaže prav ironija. Nekatere izmed njenih značilnosti bomo pojasnili v tem članku.

Ironija (lat. pretvarjanje) je izražanje negativnega odklonilnega odnosa do sebe ali okolice, navadno z vsebinsko pozitivnimi besedami. Ekspresivno izraža, da je nekaj v nasprotju s položajem, v katerem se pojavlja. Je ubeseditev neodobravane miselne ali doživljajske vsebine z nasprotnimi izrazi. Navadno želi povedati ravno nasprotno od tistega, kar izreka;³ za učinek si izbira kontrast med navideznim in dejanskim pomenom besed.

Z ironijo so se ukvarjali že retoriki v stari Grčiji, ki so jo definirali kot *dissimulatio* in *simulatio*: *dissimulatio* jim je pomenil skrivanje mišljenja, pretvarjanje, da ne mislimo, kar resnično mislimo, *simulatio* pa ustvarjanje vtisa, da govornik misli, česar v resnici ne misli. Pri Sokratu, ki jo je uporabljal praktično, je imela komičen izvor in je bila povzdignjena v metodo: povedati nekaj drugega ali manj kot

---

² Dolar, 2006, 191-192.

³ Toporišič, 1992, 62.

v resnici misliti je bila strategija njegovega sporazumevanja. Aristotel pa je o njej pisal v *Nikomahovi etiki*; zanj je ironija prava mera odstopanja od iskrenosti in resnicoljubnosti ali zlata sredina med dvema skrajnostma. Ironik po njegovem prikaže le del resnice. Ironija dobi v Grčiji značaj retorične figure, ki graja z ironičnim povečevanjem ali povečuje z ironično grajo s posmehljivim izrazom. To dvojno razumevanje se je ohranilo vse do konca 18. st.:

- Cicero jo ima za najsubtilnejšo eleganco, poudarjal je njeno urejenost, vljudnost, prefinjenost, dostojanstvo in ljubkost. Zanj ironija ni le način razlaganja ali govorjenja, ampak tudi poseben tip lepote in vrednosti, ki jo uporaba ironije dodaja govorniku.
- Nasproten pomen ima negativno konotacijo: posmehovanje, zbadanje, norčevanje, preziranje, sarkastična zajedljivost in cinična agresivnost, orodje spodbijanja in spodrivanja, tudi vse to je značilnost ironije.

Koncept ironije se je sčasoma precej oddaljil od klasične razlage ironije kot retorične figure, ki temelji na neskladnosti misli z izrečenim, in se je konec 18. st. razširil predvsem na področje filozofije, estetike in etike. Nekoč je bila ironija kot retorična figura oblika govora, danes je pojem precej heterogen. Kar pa ne pomeni, da opredelitev ironije kot neskladja med mislijo in izrečenim ne velja več. V okviru jezikoslovja jo umestimo kot govorno dejanje v pragmatiko, ki raziskuje jezikovno dejavnost (rabo jezika) v kontekstu.⁴ Zanima jo, kako z jezikom vplivamo na naslovnika. Ukvarja se z razmerjem med znaki in njihovimi uporabniki (interpreti).⁵

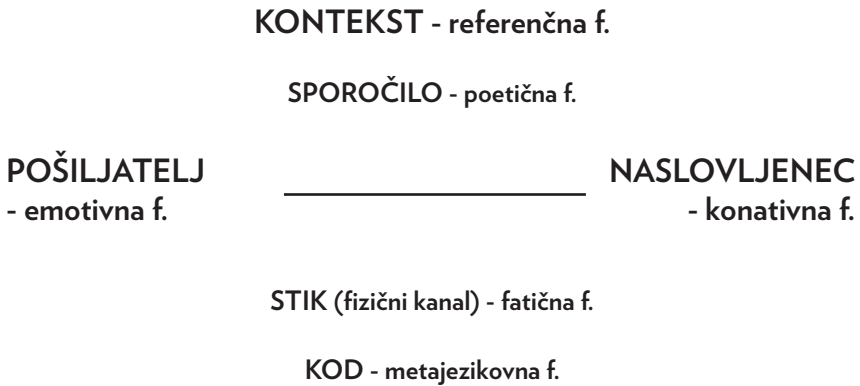
---

⁴ Zadavec-Pešec, 1994, 8.

⁵ Verschueren, 2000, 20.

Dominantnost emotivne funkcije

Jakobson je v komunikacijskem modelu predstavil elemente govornega dejanja in razmerja med njimi. Vseh šest jih je nujnih, glede na konkretno govorno dejanje pa so njihove funkcije različno pomembne.

SLIKA 1: JAKOBSONOV KOMUNIKACIJSKI MODEL.⁶

Predpostavljamo, da imamo pri ironičnem govornem dejanju zagotovljena nujna, ne pa tudi zadostna temelja: ustrezen fizični kanal in isti kod sporazumevanja pošiljatelja in naslovljenca. Jakobson izpostavlja predvsem enosmerni odnos med akterjema komunikacijskega dejanja, saj opisuje govorno dejanje kot enkratno dejanje: pošiljatelj vzpostavi z naslovljencem stik s posredovanjem sporočila v določenem kodu, upoštevajoč kontekst tega dejanja.

Kadar pa pošiljatelj izreče ironijo, je pomembno upoštevati njuno recipročno razmerje, saj je razumevanje sporočila, ki je izrečeno ironično, odvisno od razumevanja sporočila v kontekstu. Dejali smo že, da je jezik družbeno dejstvo in da zmeraj reagiramo na

---

⁶ Jakobson, 1988, 153–159.

že izrečene izjave.⁷ Kontekst pa ni omejen le na konkretno govorno dejanje tukaj in sedaj, upošteva tudi predhodna govorna dejanja in celo več, upošteva njun odnos, ki ga ne sestavlja le govor, temveč tudi nebesedna komunikacija (npr. vedenje), ki vplivajo na njuno besedno izmenjavo in na njeno pravilno razumevanje oziroma dekodiranje prejetih informacij. Pri ironiji se to kaže, četudi se zdi, da se govorno dejanje na ničesar ne nanaša.

Pošiljatelj daje pri kodiranju ironičnega govornega dejanja velik poudarek, zavedajoč se tega ali pa tudi ne, svoji emotivni funkciji, ki je v tem primeru dominantna funkcija. Od tvorca sporočila je namreč odvisno, ali se bo odločil, da bo informacijo podal na ironičen način. Zelo je pomemben način, kako sporočilo izreče. Ob tem mora pošiljatelj ves čas upoštevati tudi naslovljenca: njun odnos, potrebe, stališča, želje, čustva. Emotivni funkciji je podrejena konativna funkcija prejemnika sporočila: šele on je tisti, ki v procesu dekodiranja določi pravo, zanj resnično vrednost govornega dejanja: ali bo dejanje zanj imelo ironičen pomen ali pa ga bo razumel kot dobesečen izrek.⁸ Pošiljatelj želi, da sporočilo naslovljenec sprejme, kot ga je kodiral, saj želi doseči svoj cilj sporočanja. Uporaba ironije v govornem dejanju je le ena izmed možnosti.

V nadaljevanju si bomo pogledali, kaj pošiljatelj pridobi s tem, ko sporočilo poda na ironičen način. Da pa bomo lahko odgovorili na vprašanje, nas bo zanimalo, kaj ironija sploh je.

Formuliranje ironije v govornem dejanju

Če je za konstantiv bistveno, da je resničen ali neresničen, ko se izreče, je za performativ značilno, da se ob njegovi aktualizaciji dejanje izvrši. Kadar rečemo npr. "obljubim", se z izrekom te besede

⁷ Dolar, 2006, 191-192.

⁸ Zadavec-Pešec, 1994, 58.

hkrati tudi obvežemo, da bomo svojo obljubo izpolnili.⁹ Ironija ni performativ, saj izrek ničesar ne obljublja ali izvršuje. Ironija je konstantiv, toda kakšen?

Austin je opazil, da nekateri izreki nimajo niti najmanjše namere biti resnični ali neresnični, pa tudi razlikovanje med performativni in konstantivi je pogosto težavna. Svoje raziskovanje posledično premakne iz teorije o performativih in konstativnih na splošno teorijo o lokucijskih in ilokucijskih dejanjih, katerih poseben podrazred so različni performativi in konstantivi.¹⁰ Govorno dejanje je temelj pragmatike, pri katerem opravimo dejanje izrekanja.¹¹ Po Austinu vsak izrek vsebuje:¹²

- lokucijo ali izrekanje pomena s smislom in referenco,
- ilokucijo ali izražanje intence, ko jo izvedemo,
- perlokucijo ali posledične učinke na naslovnika.

Izrek je stavek, ki ga izrečemo med dejanjem izrekanja (izrekanjem) z namero opraviti ilokucijsko dejanje.¹³ Je pragmatičen termin in ne posega na področje gramatike. Če bi izrek obravnavali s slovničnega vidika, bi govorili o povedi ali stavku. To je izpostavljaj tudi Austin: "To, kar moramo proučevati, niso stavki, ampak formuliranje izreka v govorni situaciji."¹⁴ Kadar govorec izreka ironijo, tudi ta vsebuje vse tri ravni govornega dejanja.

Na osnovi primera¹⁵ pogledjmo značilnosti ironije v govornem dejanju, upoštevajoč vse tri elemente Austinove teorije. Oseba A izreče osebi B: "Oprosti, preslišala sem tvoj klic." Izrek je izrečen iro-

---

⁹ Austin, 1990.

¹⁰ Zadravec-Pešec, 1994, 20-21.

¹¹ Zadravec-Pešec, 1994, 19.

¹² Austin, 1990, 85-105.

¹³ Zadravec-Pešec, 1994, 55.

¹⁴ Austin, 1990, 120.

¹⁵ Ozbič, 2004.

nično. Oseba A se je s tem izrekom odzvala na molk osebe B, ki ji je dejala, da jo bo poklicala po telefonu, ker se že dolgo nista videli, pa je klub zagotovilu, da jo bo, daljše časovne obdobje ni, nato pa sta se naključno srečali. Neironična izjava bi se v istem kontekstu glasila npr.: "Zakaj me nisi poklicala?" Zanima nas, zakaj je oseba A uporabila ironičen izrek?

	(NEIRONIČNA) IZJAVA	IRONIČNA IZJAVA
LOKUCIJA	Izrek je v skladu z mislijo, ker sta pomen in čustvena dinamika skladna.	Izrek ni v skladu z mislijo, ker čustvena dinamika ni skladna s pomenom.
ILOKUCIJA	Spraševanje, obtoževanje, napetost.	Želja po komunikaciji, sproščenost.
PERLOKUCIJA	Občutki krivde.	Smeš, želja po stiku.

TABELA ŠT. 1. PRIMERJAVA IRONIČNE IN NEIRONIČNE IZJAVE PO AUSTINOVIM TEORIJI GOVORNIH DEJANJ.

Na ravni lokucije je pomen (neironične) izjave ustrezno podkrepljen s čustveno dinamiko in izjava je popolnoma v skladu s tem, kar govorec želi izreči, v ironični izjavi pa je pošiljateljevo izjavo mogoče razumeti vsaj na dva načina, saj pomen ni ustrezno in predvsem pričakovano čustveno podkrepljen, zato lahko vzbudi različne interpretacije. Kot resnične lahko vzamemo besede ali pa čustva. To dvojno sporočilo lahko povzroči zmedo, če bi se v postopku dekodiranja izreka osredotočili na razumevanje obeh ravni ločeno in bi iskali le en pomen. Upoštevati je treba kombinacijo obeh, ki skupaj tvorita bistvo izreka. Prav v tem pa je bistvo ironije. Pošiljatelj namen je, da to razliko prejemnik sporočila prepozna. Če pošiljatelj ne prikrije prejemniku dvoumno podane izjave, kaj potem prikrije? Neironična izjava, ki bi neposredno sporočala osnovni namen tako na miselni kot tudi na čustveni rani, morda na čustveni ravni za sprejemnika ne bi bila sprejemljiva, pri njem bi utegnili izzvati reak-

cijo, ki si je pošiljatelj ne želi, zanj ali za njun odnos bi bila pretvegana, konfliktna, nesmiselna, namen sporočila ne bi bil dosežen. Čar in moč ironije je prav v tem: čustvena dinamika je sprejemljiva za oba, pomen izjave pa se pri tem ne spremeni. Med pomenom izreka in kontekstom se ustvari kontrast.

Čustva so družbeno pogojena in imajo svoje zakonitosti. Posameznik lahko namerno in aktivno predeluje in usmerja tok čustev v njenih izraznih in doživljajskih vidikih. Pravila čustvovanja so večinoma implicitna. Delovanje pravil opazimo predvsem iz reakcij drugih na naše izraze čustev. Mnogi izrazi se zdijo samoumevni. Če nas nekdo vpraša po vzroku, to navadno pomeni, da smo prekršili pravilo. Pogosto pa svoje čustvovanje reguliramo sami. Pravila se nanašajo na stopnjo, smer in trajanje čustva v neki situaciji in kažejo, kako globok je vpliv socialne kontrole na čustvovanje. Označujejo področje, v katerem smo varni pred tem, da se osramotimo ali občutimo krivdo. Ko se približamo mejam, tvegamo različne neprijetne posledice.¹⁶

Ker pošiljatelj izreka verjame, da bo prejemnik sporočilo dekodiral, kot sam želi, tj. kot ironijo, ali pa da ironije ne bo prepoznal, ne moremo govoriti o laganju. Pri laži namreč pošiljatelj izreka prikriva oziroma prireja realnost, tega dejanja se zaveda, hkrati pa upa, da prejemnik sporočila njegove neusklajenosti misli z izgovorjenimi ne bo prepoznal. Pri laži se teži k enournemu pomenu, kjer so misli ustrezno podkrepljene s čustvi, in pošiljatelj jo skuša izreči tako, da bo izreku prejemnik verjel brez dodatnega preverjanja konteksta.

Perlokucijsko dejanje zmeraj vključuje kakšno posledico: "S tem da sem napravil x, sem napravil y."¹⁷ V (neironičnem) izreku bi bil učinek na naslovljenca večinoma negativen: zaradi občutkov krivde bi se želel oddaljiti od pošiljatelja, postal bi nezadovoljen in slabe

---

¹⁶ Lamovec, 1988, 156-168.

¹⁷ Austin, 1990, 95.

volje. Odvisno od primera. Pri ironičnem izreku pa lahko trdimo, da je učinek na prejemnika pozitivnejši, zato je tudi večja verjetnost, da bo upošteval namen ali željo pošiljatelja ironičnega izreka.

Ilokucija je izvedba dejanja, ko nekaj rečemo z neko silo in pomenom. Pomen lahko izrečemo na različne načine in z različno silo. To ilokucijsko možnost izkorišča prav ironija. Pomen je enakovreden smislu in referenci in spada na področje lokucije.¹⁸ Napačno bi bilo sklepanje, da je ilokucijsko dejanje posledica lokucijskega dejanja.¹⁹ Ilokucijsko dejanje je konvencionalno dejanje in ga tudi izvedemo z besednimi in nebesednimi konvencionalnimi sredstvi.²⁰ Austin ga je izrazil: "Ko sem rekel x, sem delal y."²¹ Izrekanje še ne zagotavlja zaželenega učinka. Cilj je dosežen šele, če ga naslovnik sprejme in razume ilokucijski pomen in silo in je tako napeljan k odgovoru.²²

Kaj je pošiljatelj želel od naslovnika? Obema izrekoma je skupen enak namen: oseba A si želi komunicirati z osebo B. Sila je verjetno v obeh primerih enaka, a učinek je različen. Z ironično izjavo bo oseba A prej dosegla svoj cilj, saj bo na humoren način izrazila svojo željo in nezadovoljstvo, ker je njena želja že dolgo nezadovoljena. Če bi pri osebi B vzbudila občutke krivde, bi cilj prav tako morda dosegla, a veliko težje, oseba B bi najprej občutila krivdo in se nanjo odzvala morda celo odklonilno. Cilj osebe A bi bil težje dosegljiv.

Ker pa je treba tudi ironijo v komunikaciji uporabljati zmerno, je od tega, kako pogosto jo uporabljamo, odvisen tudi njen učinek. Z njeno nadaljnjo uporabo in nagovarjanjem naslovnika bo tudi

¹⁸ Austin, 1990, 89–90.

¹⁹ Austin, 1990, 100.

²⁰ Zadravec-Pešec, 1994, 28.

²¹ Austin, 1980. V: Zadravec-Pešec, 1994, 29.

²² Zadravec-Pešec, 1994, 29.

njen učinek upadal in se približeval perlokucijski sili, kot jo ima učinek neironične izjave: izjava bo vzbujala vse močnejši in neprijetnejši občutek krivde in slabo voljo oziroma lahko perlokucijski učinek neironične izjave celo preseže.

Na začetku poglavja smo trdili, da je ironija konstantiv, zanimalo pa nas je, kakšen. Konstantiv je lahko resničen ali neresničen. Ali ironija izraža resnico, kadar čustva ne podkrepijo izreka in zato ta ni skladen z mislimi? Ker pošiljatelj izreka ničesar ne želi prikriti, prilagodi le čustva, ki so tudi resnična, čeprav pragmatično uporabljena, lahko trdimo, da je konstantiv resničen (kar smo pojasnili v odnosu do izrekanja laži). Namen pošiljatelja je praviloma namreč, da prejemnik ironijo dekodira kot ironičen izrek v svojem psihičnem svetu in mu pri tem ničesar ne prikriva.

Jezik je skop z besedami in radodaren s pomeni

Možnosti, da dosežemo želeno, je zmeraj več. Veliko jih je že na ravni govornih dejanj. Kaj naj bi govor naredil glede na to, kar pravi izjava? Pragmatika raziskuje jezik kot obliko interpersonalnega dejanja, kjer obstajajo tipi pomena, ki presegajo, kar je dano s samo jezikovno rabo, presegajo, kar je izrečeno dobesedno. Stavek lahko tako izgovorimo na neomejeno število načinov, najprej pa moramo kot govornici vedeti, kaj si želimo. Vedeti moramo, da sta kot učinka izjavljanja pomembna tako spodbuda k ravnanju kot obveza k odgovoru.²³ Tudi če ne odgovorimo besedno, na neki način reagiramo, saj ne moremo nekomunicirati.

Izrek je ironičen šele v kontekstu, ko se med izrekom in okoliščinami pojavi pomenska neskladnost, zaradi česar se pojavi pomenski vpliv konteksta na izjavo. Ta neskladnost je za prepoznavanje ironije pogoj. Ironija nasprotuje dobesednemu pomenu in je z njim nezdržljiva. Najprej nas zato zanima pomen, ki je množica navodil tistim,

²³ Ducrot, 1988, 173.

ki naj bi interpretirali izjave.²⁴ Brez razumevanja dobesednosti ni razumevanja ironije, ki je vedno na področju nedobesednega.

Ducroteva teorija polifonije ali polifonična teorija izjavljanja nadgrajuje tradicionalno razumevanje govorca, ki pravi, da je govorec tudi nosilec pomena samega. Ducrot meni, da govoreči subjekt odgovarja samo za izgovorjene besede, da pa ni nujno tudi avtor teh besed. Tako lahko pošiljatelj ponovi nekaj, kar je slišal od nekoga drugega.

Izjavljanje je preprosto dejstvo, da se izjava pojavi, pri tem pa ni pomembno, kdo je avtor izjave. Polifonična koncepcija smisla kaže, kako izjava v svojem izjavljanju nakaže platenje več glasov. Kadar imamo opraviti s kakršno koli obliko ponovitve, postane problematično pripisovanje odgovornosti za trditve enemu samemu govorniku. Govorec in avtor izjave nista nujno ista oseba.²⁵ Pošiljatelj je tako že v vlogi prejemnika, ki je prejel informacijo od osebe, ki ji sedaj na ironičen način odgovarja tako, da v večini primerov samo ponovi njegove besede.

Če bi se v našem primeru oseba A odzvala na izgovorjene besede osebe B, da jo bo poklicala – se je pa na njeno vedenje –, bi jo lahko označili z B, osebo B pa z A, saj bi bila oseba B (oseba, ki ne pokliče osebe A) tista, ki je prva izrekla stavek s pomenom, na katerega se je oseba A odzvala s ponovitvijo pomena njenih besed (ni nujno, da se pomen ponovi dobesedno), ki bi jim dodala svoj odnos do dejanja osebe B in bi s tem izrekla ironijo. K temu bi pripomoglo tudi dejstvo, da bi se oseba B svojih besed spomnila. Takšna zamenjava je možna tudi v primeru, kot smo ga najprej navedli, a smo ga ponazorili na ravni govornih dejanj, ker smo se v članku omejili na govorni diskurz.

Ducrot meni, da pri ironiji ne gre za zanikanje izjave A v ne-A. Nujno je namreč, da izgine vsako znamenje poročanja: delati se mo-

²⁴ Ducrot, 1988, 180.

²⁵ Ducrot, 1988, 178–198.

ramo, da je bil govor osebe A resnično izgovorjen v izjavljanju. Govorec omogoči, da slišimo nesmiselni govor, kot da gre za govor nekoga drugega. Govorec predstavi izjavljanje, kakor da izraža stališče nekega drugega izjavjalca. To izjavljanje ima lahko celo za nesmiselno.²⁶

Dolar v svojem članku "Polpremi govor" navaja zanimiv citat: "Ne verjameva, da govor sestoji iz sporočanja, kaj je kdo videl, temveč iz prenašanja, kaj je kdo slišal, kar je povedal nekdo drug."²⁷ V članku razlaga Bahtinov pojem nepravega premega govora ali polpremega govora v razmerju do kodificiranega premega in odvisnega govora. Za vse tri oblike je pomembno, da si govorec sposoja besede drugih, saj drugače govoriti sploh ne bi bilo mogoče: "S posredovanjem tujega govora sporočamo, kaj je nekdo rekel /.../, hkrati s tem pa je govorec tudi zavzel neko stališče, odreagiraj je na besede drugega, jim kaj dodal ali odvil, postavil jih je v določeno osvetljavo."²⁸ Dialog se odvija pri prenašanju tujega govora znotraj govora samega v enotnem kontekstu. Če pri premem govoru z dvema različnima registroma razmejimo, kaj smo rekli sami in kaj tisti, ki ga sedaj citiramo, je za odvisni govor bistveno, da je v stavku en sam govorec, ki je besede drugega vključil v svoje, zato ta oblika tudi ponuja več možnosti, da govorec izrazi svoje stališče do tujega govora, pokaže lahko svojo nejevero ali ironijo, kjer se pa nujno ne razkrije. Polpremi govor pa hkrati vsebuje dve stališči, govorita oba glasova, kar se ne prikriva, odločilna je prav razlika med obema glasovoma. Značaj poročanja o tujem govoru se izgubi.²⁹ Dolar v članku predvsem izpostavlja nanašanje govora na govor drugega, mi pa dodajamo, da gre pri uporabi ironije tudi za nanašanje govorca na drugo osebo kot celoto, na njeno vedenje, odnos, ki jo imamo do nje, ne gre zmeraj le za ponavljanje besed v kontekstu.

---

²⁶ Ducrot, 1988, 209–210.

²⁷ Deleuze in Guattari, 1980. V: Dolar, 2006, 206.

²⁸ Dolar, 2006, 191.

²⁹ Dolar, 2006, 192–201.

Kaj je dobrega v omejitvah eksplicitnosti?

Jezikovna pragmatika pojasnjuje, kako je dejansko mogoče izreči več, kot je pojasnjeno s pomenom izreka. Pri tem je pomembno upoštevati kontekst stvarnosti.³⁰ Razliko med dobesednim in sporočenim pomenom pragmatika premešča s pogovornimi implikacijami.³¹ Za implicitni pomen je bistveno, da raziskuje vrsto pomenov, ki izhajajo iz kontekstualno vpete narave govora. Za implicitni pomen je pomembno troje³²:

- nezmožnost popolne eksplicitnosti (obojestranska vednost je v komunikaciji pogosto izpuščena, kar lahko s pridom izkoriščamo),
- konvencionalna jezikovna sredstva za izražanje te nezmožnosti,
- strategije za njeno izkoriščanje pri tvorjenju pomena.

Implikacije so po Griceu sklepi, ki jih sogovorniki izpeljujejo na osnovi načel. Načela, ki določajo, kaj morajo govorci napraviti, da bi se najučinkoviteje pogovarjali, so podrejena splošnemu načelu sodelovanja.³³ Načela usmerjajo izbiro izraznih sredstev za delovanje. Pragmatičnih načel ne predpisujejo, njihova bistvena lastnost, ki je v skladu z namero, je njihova izbirtnost, so priporočila in zanje smo motivirani. Ta cilj upravičuje tudi zavestno kršenje maksim.³⁴

V jeziku ne moremo biti popolnoma eksplicitni, to ne bi bilo niti smiselno. Lahko pa te omejitve izkoriščamo.³⁵ Grice je v skladu s tem dejstvom postavil kooperativno načelo ali načelo sodelovanja: "Naj bo tvoj prispevek h konverzaciji tak, kakršnega na stopnji, na

³⁰ Verschueren, 2000, 46.

³¹ Zadravec-Pešec, 1994, 36.

³² Verschueren, 2000, 46–53.

³³ Zadravec-Pešec, 1994, 36.

³⁴ Zadravec-Pešec, 1994, 59.

³⁵ Verschueren, 2000, 53.

kateri nastopi, zahtevata sprejeti namen in smer govorne izmenjave, v kateri sodeluješ.”

Kooperativno načelo je razčlenil na štiri maksime ali podnačela:³⁶

- maksima količine: tvoj prispevek naj bo tako informativen, kot zahtevajo trenutni nameni izmenjave, in tvoj prispevek naj ne bo bolj informativen, kot je treba,
- maksima kakovosti: tvoj prispevek naj bo resničen; ne reci tega, za kar misliš, da ni resnično, in ne reci tega, za kar nimaš zadostnih dokazov,
- maksima relacije: povej bistveno,
- maksima načina: bodi jasen; izogibaj se nejasnim izrazom, izogibaj se dvoumnosti, bodi kratek in govori urejeno.

Upoštevanje maksim pripelje do nastanka konvencionalnih konverzacijskih implikatur, ki pa vsebujejo tudi strateško izkoriščanje eksplicitnosti.

Ker se od govorcev pričakuje, da so kooperativni in da uporabljajo jezik v skladu z maksimami, kooperativni sogovornik vsako jasno kršitev maksim interpretira kot zavestno dejanje, ki signalizira poseben implicitni pomen. Kar misli sporočevalec z izrekom, ni izčrpano s pomenom, ki ga izrek ima. Griceova teorija pojasnjuje, kako se lahko razhajata pomen stavka (dobesedni ali konvencionalni pomen) in pomen izreka (sporočeni pomen, ki ni nujno identičen pomenu stavka). In prav ti pomeni izrekov v kontekstu so področje pragmatike,³⁷ proučevanje, kako udeleženci govornega dejanja povezujejo stavke s konteksti, v katerih bi bili ti stavki ustrezni. Zlasti zanimivo je opazovanje in proučevanje možnosti, ki izrabljajo jezik še v druge namene, kjer se pomen stavka in pomen izreka razlikujeta.

---

³⁶ Verschueren, 2000, 54.

³⁷ Zadravec-Pešec, 1994, 10-11.

Izjave ne spremenimo v dobesedni pomen, prej jo povežemo s kontekstom, šele nato pa pojasnimo njen dejanski pomen. Brez upoštevanja konteksta ne moremo vedeti, da je izrek ironičen.

Zato Grice loči konvencionalne in nekonvencionalne implikacije³⁸ (sklepe): če konvencionalne implikacije izpeljujemo iz dobesednega pomena, ne da bi upoštevali kontekst, so nekonvencionalne pogovorne implikacije tiste, ki jih izpeljemo iz konvencionalnih ob upoštevanju osnovnega sodelovalnega načela. Nekonvencionalne konverzacijske implikature:³⁹ na njihov implicitni pomen sklepamo iz očitne kršitve ali celo izogibanja konverzacijskim maksimam in domnevnega upoštevanja kooperativnega načela. V polje pogovornih nekonvencionalnih implikacij prištevamo ironijo, ki zavestno krši maksime in dobesednemu pomenu dodaja dejanski pomen prav na osnovi teh kršitev.

Pogovorni sklepi se izpeljujejo intuitivno in ne logično, zato tudi uporabljamo termin izrek in ne izjava. Naslovnik mora vnaprej vedeti za dobesedni pomen izrečenega in domnevati, da je pri sporazumevanju spoštovano načelo sodelovanja, upoštevajoč kontekst obeh. Dogovorjene implikacije izpeljujemo iz dobesednega pomena leksemov. Nato pa upošteva kontekst izreka, v katerem si prizadeva dekodirati izrek.⁴⁰

Implikacije pripadajo izreku, če je izrek zveza stavka s kontekstom, vendar niso del pomena tega izreka. Najprej moramo poznati dobesedni pomen, šele nato lahko pri ironiji izpeljemo implikacije v kontekstu. Ko pošiljatelj izreče P, misli pa S, upošteva vsaj vodilno načelo sodelovanja; misli S, da bi podprl prvo predpostavko, in misli, da oba s prejemnikom vesta, da prejemnik zmore izpeljati sklep, da je S potreben, če naj bo ohranjena predpostavka, da upo-

³⁸ Zadravec-Pešec, 1994, 39.

³⁹ Verschueren, 2000, 56.

⁴⁰ Zadravec-Pešec, 1994, 54-55.

števa načelo sodelovanja. Naslovník pa izpelje implikacijo tako, da verjame, da je pošiljatelj izrekel P, upoštevajoč vsaj načelo sodelovanja. Ob upoštevanju načel je mislil S, ki je nujen, da bi naslovník sodeloval s pošiljateljem izreka – S mu ni onemogočal pravilno dekodirati izreka, upoštevajoč tako P kot S.⁴¹

Med kršitve maksime kvalitete spada ironija,⁴² ki Griceove konverzacijske maksime zavestno krši. Če pošiljatelj ironijo izreka tako, da je prepričan, da bo prejemnik ironijo pravilno dekodiral, lahko trdimo, da je maksima kvalitete kršena v skladu z osnovnim principom sodelovanja.

Griceova teorija pripisuje najvišjo vrednost zahtevam po racionalnosti in učinkovitosti. Določene norme pa vsebuje tudi socialno vedenje, ki na videz zahteva kršenje maksim. Primer so vljudnostne norme.⁴³ Leech sodelovalno načelo razširi z načelom vljudnosti (mislí na absolutno, iskreno vljudnost), ki ima višjo regulativno vlogo kot sodelovanje: vzdržuje socialno ravnotežje in prijateljsko ravnovesje, sodelovanje pa prispeva samo k predpostavljenim ilokucijskim ciljem.⁴⁴ Če nisi vljuden, bo tudi sporazumevanje zamrlo. Vljudnosti so strategije, s katerimi uporabniki jezika zavarujejo svojo in naslovljenčevo integriteto.⁴⁵ Za ironijo je značilna posredna raba govornega dejanja. Sporočevalec tako šibi prisilo in krepí naslovníkovo svobodno odločanje za dejanje, s čimer poveča možnost, da doseže svoj cilj.⁴⁶

Jezik je primarno motiviran, šele sekundarno pa je konvencionalen, zato Leech postavi načela vljudnosti nasproti Griceovim na-

---

⁴¹ Zadravec-Pešec, 1994, 40–41.

⁴² Levinson, 1983, 214–221.

⁴³ Verschueren, 2000, 59–60.

⁴⁴ Zadravec-Pešec, 1994, 43.

⁴⁵ Verschueren, 2000, 79.

⁴⁶ Zadravec-Pešec, 1994, 54.

čelom kooperativnosti: "Do sogovornika bodi vljuden, kolikor je le mogoče." Leech je kot tretji princip imenoval princip ironije, ki prvi princip (načelo sodelovanja) krši, ne sme pa kršiti drugega principa (principa vljudnosti): "Če že moraš prizadeti sogovornika, naredi to posredno oz. tako, da ne kršiš principa vljudnosti."⁴⁷

Ironija ima pogosto obliko pretirane vljudnosti. Če govorec preceni princip vljudnosti, krši princip kooperativnosti. V želji biti vljuden se pogosto sooča z obema principoma – enemu mora dati prednost. V principu ironije je princip vljudnosti na višjem nivoju kot princip kooperativnosti.⁴⁸ Moč ironije je v tem, da ima pozitivno funkcijo v nasprotju z neposrednim besednim kritiziranjem ali žaljenjem. Je navidezno prijazna pot napadalnosti ali zasmehovanja. Govorcu omogoča, da je nevljuden takrat, kadar se zdi, da je prijazen.⁴⁹

Učinki ironije v govornem dejanju

Ironija kot govorno dejanje se pogosto uporablja kot besedna igra, ki v govorno dejanje vnaša kreativnost. Uporabljamo jo, ni pa nujno, da se tega tudi zavedamo. Delno prikrivanje resnice je namen ironije, njeno razkritje pa večinoma užitek obeh udeležениh in tudi vseh potencialno navzočih. S tem ko izraža neskladje pomena in konteksta, nam podaja pomen še z drugačnega zornega kota, ki ima drugačen učinek kot izjava, ki je podana neironično. Čar je v njenem prepoznavanju. Ironija je kvaliteta govorečega subjekta, bralca ali poslušalca.

Je sredstvo, s katerim njen tvorec išče pot do prejemnika, navezuje stik z njegovim izkustvenim svetom, da bi mu nekaj sporočil, kar ni zmeraj pozitivno. Ironija je izrečena zato, da bo kot ironija

⁴⁷ Leech: 1991, 82.

⁴⁸ Leech, 1991, 79–84.

⁴⁹ Leech, 1991, 142–144.

tudi prepoznana, pri tem pa ni nujno, da jo prepozna tudi njen prejemnik (morda je namenjena udeležencem, opazovalcem).

Bistvo ironije je v neskladju misli z izrečenim, kar je pogojeno principu vljudnosti. Ironija vpliva s svojo vljudnostno in spoštljivo noto na ohranjanje integritete obeh sogovornikov. Ker je s svojo posrednostjo še zmeraj direktna, ohranja svoj primarni pomen, ki ima večjo verjetnost aktualizacije.⁵⁰ Omogoča nam izogniti se možni konfliktni situaciji. Kljub temu da izrazimo svoje mnenje, ob pravilnem dekodiranju pride do sprostitve napetosti, ki se je nakopičila med sogovornikoma.

Bibliografija

AUSTIN, J. L. (1990): *Kako napravimo kaj z besedami*, Ljubljana, Studia Humanitatis.

DOLAR, M. (2006): "Polpremi govor", *Problemi*, 3-4, XLIV, 189-210.

DUCROT, O. (1988): *Izrekanje in izrečeno*, Ljubljana, Studia Humanitatis.

JAKOBSON, R. (1988): *Lingvistični in drugi spisi*, Ljubljana, Studia Humanitatis.

LAMOVEC, T. (1988): "Socialni vidiki emocij", v: *Priročnik za psihologijo motivacije in emocij*, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

LEECH, G. (1991): *Principles of pragmatics*, London and New York, Longman.

LEVINSON, S. C. (1995): *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press.

OZBIČ, P. (2004): *Uporaba ironije v besedni komunikaciji*, referat na Tednu vseživljenjskega učenja, Ljubljana, Glotta Nova.

TOPORIŠIČ, J. (1992): *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, Cankarjeva založba.

⁵⁰ Zadravec-Pešec, 1994, 54.

VERSCHUEREN, J. (2000): *Razumeti pragmatiko*, Ljubljana, Založba/*cf.

ZADRAVEC-PEŠEC, R. (1994): *Pragmatično jezikoslovje*, Ljubljana, Pedagoški inštitut, Center diskurzivnih študij.